

MARTIN ŠIMON

KONTRAURBANIZACE: CHAOTICKÝ KONCEPT?

ŠIMON, M. (2011): Counterurbanization: Condemned to Be a Chaotic Conception? Geografie, 116, No. 3, pp. 231–255. – This paper presents an overview of past and current debates over the conceptualization of migration into rural areas – counterurbanization. It begins with the history of the term itself, leading us from its original use to the contemporary plurality of its meanings. Key issues in the process of defining counterurbanization are examined, in light of the term's historical development. The article illustrates a shift in counterurbanization research from the study of the settlement system to the study of local dimensions of counterurbanization and finally to the discursive production of counterurbanization. Secondly, contemporary residential decentralization in Czechia and the theoretical framing of counterurbanization are linked together in order to discuss the relevance of the counterurbanization research agenda in Czechia. The article concludes by stating the need for new ways to approach migration into rural areas.

KEY WORDS: counterurbanization – suburbanization – migration into rural areas – amenity migration – post-productivist transition – neo-ruralism.

Príspevek vznikl za podpory Grantové agentury Univerzity Karlovy v projektu č. 104810 „Kontraurbanizace v České republice: migrace na venkov, životní styl a proměny rezidenčních preferencí“.

1. Úvod

Migrace obyvatelstva z měst a rozlévání měst do okolní krajiny jsou klíčové charakteristiky vývoje rozmístění obyvatelstva Česka v posledních dvou desetiletích. Řada výzkumů se zabývá suburbanizací, která je identifikována jako dominantní trend současných urbanizačních procesů (Čermák 2005, Ouředníček 2007). Suburbanizace významně mění krajinu a životní styl v zázemí měst a představuje objekt zájmu nejen pro výzkumníky a orgány správy, ale i pro veřejnost. Migrace do blízkého zázemí měst není jediný decentralizační proces, který můžeme v současnosti pozorovat, neboť rezidenční dekoncentrace částečně směřuje i mimo metropolitní areály, do prostorů převážně venkovského typu (Šimon, Ouředníček, Novák 2009).

Předtím než se detailněji začnu zabývat hlavním tématem článku – kontraurbanizací, považuji za vhodné představit obecnou charakteristiku urbanizačního procesu, která poskytuje základní rámce a mantinely pro výzkum kontraurbanizace. Zásadní význam procesu urbanizace pro civilizační vývoj je na jednu stranu nepopiratelný (Gellner 2000, Krejčí 2004), na druhou stranu je ale u některých autorů vnímán jako něco tak samozřejmého, že dochází paradoxně k podcenění významu urbanizace (Fielding 1982)¹. Urbanizace

¹ Pojem urbanizace je v literatuře používán ve třech hlavních významech. Zprv je označení urbanizace používáno pro označení vývoje měst od jejich samotného počátku po

v klasickém slova smyslu byla významnou součástí celostní proměny společnosti a její prostorové organizace, která je v literatuře označována jako přeměna tradiční společnosti na společnost moderní, či přeměna venkovské společnosti na společnost městskou. Rozvoj dělby práce a prohlubování ekonomické specializace v průběhu urbanizace znamenaly zásadní změnu identit vázaných na každodenní život. Došlo k posunu od identit ukotvených pouze v lokálních podmínkách komunit k mnohvrstevnatým identitám typickým pro současné společnosti (např. Coser 1977; Matruccelli 2008, kap. XI). Masivní migrace obyvatel z venkova do měst byla jednou z mnoha dílčích komponent procesu urbanizace (Horská, Maur, Musil 2002; Musil 1967). Koncentrace lidí a jejich aktivit ve městech byla v prvé řadě kvantitativním projevem procesu urbanizace. Následné procesy suburbanizace a metropolizace signalizují změnu významu převážně kvantitativních funkcí měst, kdy v období dosahování vysoké míry urbanizace dochází k nárůstu významu kvalitativních projevů urbanizace (Hampl, Gardavský, Kühnl 1987). Výzkumy, které ve svém pojmovém aparátu nereflktují změnu významnosti kvantitativních a kvalitativních projevů urbanizace, nevhodně redukuji proces urbanizace na pouhou koncentraci obyvatel v určitém prostoru a odhlížejí od celé řady komponentů procesu urbanizace (viz klasické studie: Berman 1982; Gillette 1928; Hauser, Schnore 1965; Horská, Maur, Musil 2002; Martindalle 1966; Mumford 1961; Musil 1967; Sorokin, Zimmerman 1929).

Výzkum kontraurbanizace v Česku je důležité a společensky závažné téma ze čtyř hlavních důvodů. Zaprvé, výzkum kontraurbanizace v Česku přispěje k lepšímu poznání a pochopení současných dekoncentračních tendencí v osídlení. Zjištěné výsledky bude možné porovnávat s vývojem (nejen) v ostatních post-socialistických zemích. Na základě analýzy individuálních dat o stěhování se zřetelně ukazuje, že dochází k diferenciaci životních preferencí v závislosti na věku a na rezidenčních možnostech (Šimon, Ouředníček, Novák 2009). Měnící se vzorce stěhování jsou reflektovány v prostorové rozrůzněnosti bytové funkce, která je stále zásadní pro sociálně-prostorovou organizaci společnosti (Čermák 2001, Hampl 2005). Zadruhé je výzkum kontraurbanizace přínosný pro svoji „signální funkci“. Výrazná změna rezidenčního prostředí, jakou je opuštění města a přestěhování se na venkov, představuje významný krok v životě člověka. Analýza „kontraurbanitů“, tj. těch městských migrantů, kteří se odstěhovali na venkov², nám umožní lépe poznat jak problémy měst, tak i pozitivně vnímané stránky venkovských území. Třetí oblastí, kde spatřuji přínos výzkumu kontraurbanizace, je analýza dopadů kontraurbanizace na venkovský prostor a venkovské obyvatelstvo. Přistěhovalí z města často disponují vysokým kulturním a sociálním kapitálem a mohou přebírat roli lokálních elit ve venkovských obcích a výrazně ovlivňovat transformaci

současnost (např. Hauser, Schnore 1965) – urbanizace v širším pojetí. Zadruhé je označení urbanizace používáno pro označení celospolečenského přerodu v souvislosti s modernizací a industrializací (např. Horská, Maur, Musil 2002) – klasická urbanizace. Zatřetí je označení urbanizace používáno pro označení dostředivě orientovaného migračního pohybu (např. Fielding 1982) – „urbanizace“.

² Boyle a Halfacree (1998b) upozorňují na důležitost diskursivní produkce venkova a jeho dílčích aspektů. Pro analýzu kontraurbanizace je důležité nejen to, „co venkov je“ (v pozitivistickém slova smyslu), ale především to, „co je jako venkov vnímáno“ (v konstruktivistickém slova smyslu). Navíc je pro odlišné skupiny rozhodný jiný aspekt „venkovskosti“.

post-produktivistického venkova (Ouředníček, Špačková, Feřtřová 2011; Šimon 2011). Začtvrté považují výzkum kontraurbanizace za potenciálně přínosný z metodologického pohledu. Inspirací pro českou geografii mohou být metody a přístupy používané v tzv. „post-rurálních studiích“ (Marsden 2006). Post-strukturalistické studium sociální konstrukce venkova či diskurzů venkova může být vhodnou alternativou k nominalistickým či esencialistickým výzkumům venkova, které dominují v současné české geografii (např. Perlín, Kučerová, Kučera 2010).

Hlavním cílem článku je reformulovat koncept kontraurbanizace a přispět k jednoduššímu a jasnějšímu chápání tohoto konceptu. Ke splnění vytyčeného cíle slouží vývojově pojatý přehled konceptů kontraurbanizace a jejich následné kritické zhodnocení. Důležitým úkolem článku je vymezení vztahu kontraurbanizace a ostatních urbanizačních procesů.

V úvodní části textu se zaměřuji na vývoj konceptualizace termínu kontraurbanizace. Podrobněji diskutuji genezi pojmu od jeho prvního použití Brianem Berrym po současnou diverzitu možných významů vyskytujících se v odborném diskurzu. Ve druhé části rozebírám hlavní diskursy pracující s konceptem kontraurbanizace. Ve třetí části představuji a zhodnocuji současný stav výzkumů kontraurbanizace, které propojují s nástinem agendy pro výzkum kontraurbanizace v českých podmínkách založené na základě dosavadních zkušeností z terénních výzkumů a rešeršního přehledu dostupné literatury. V závěrečné části zdůrazním důležitost lepšího pochopení procesů rezidenční decentralizace v kontextu vývoje postsocialistických zemí, především pak vztahu mezi suburbanizací a kontraurbanizací, a možné implikace pro trvale udržitelný rozvoj komunit.

V rámci diskuze vývoje pojmu kontraurbanizace budou rozebrány klíčové otázky, které musí výzkumník při definování a operacionalizaci pojmu uspokojivě vyřešit. Jde při výzkumu kontraurbanizace o zkoumání migračního pohybu, procesu migrace, nebo systému osídlení a různých migračních bilancí mezi územními jednotkami? Jasnost a přesnost definice kontraurbanizace do značné míry ovlivňuje výsledná empirická zjištění (Halliday, Coombes 1995; Ainsaar 2003) a zabraňuje odmítnutí kontraurbanizace jakožto „chaotického konceptu“ (Boyle, Halfacree 1998a; Dean 1984; Ferras-Sexto 2009; Halfacree 1994; Lewis a kol. 1989). Dílčím cílem článku je diskutovat vybrané výzvy konstruktivistických přístupů inspirovaných post-strukturalistickým uvažováním, které jsou použity na příkladech výzkumů kontraurbanizace, včetně možných implikací pro empirický výzkum kontraurbanizace v Česku.

V současné literatuře „o kontraurbanizaci“ můžeme najít řadu různých uchopení kontraurbanizace, která bývá někdy dokonce označována jakožto „chaotický koncept“ (Ferrás-Sexto 2009, Halfacree 1994). V současné literatuře je také možná najít vícero konceptů, které lze využít podobně jako koncept kontraurbanizace. Široce definovanou migraci z „města“ na „venkov“ můžeme uchopit nejen pomocí konceptu kontraurbanizace (Bosworth 2010, Halfacree 2008), ale také například jako amenitní migraci (Bartoš a kol. 2008; Gossnel, Abrams 2009), gentrifikaci venkova (Phillips 2005), exurbánní rozvoj (Taylor 2009), peri-urbánní rozvoj (Fisher 2003, Ford 1999), migraci životního stylu (Benson, O'Reilly 2009; Jetzkovitz, Schneider, Brunzel 2007) atd. Zmíněné koncepty na jednu stranu nepředstavují totéž, nepokrývají tutéž část reality. Na druhou stranu je lze využít jako zastřešující koncepty pro výzkumy, které

mají mezi sebou výrazné společné přesahy. Jejich užití a užívání ve výzkumu je otázkou diskurzivního soupeření mezi jejich zastánci. Abychom mohli studovat a pochopit současné změny v sociálně-prostorové struktuře společnosti, musíme věnovat pozornost nejen empirickým realitám, ale taktéž jejich reprezentacím v odborných či laických diskurzech.

2. Vývoj pojmu kontraurbanizace

Pojem *kontraurbanizace* není v žádném případě bezproblémový. Termín vyvolává v odborném diskursu mnoho nejednoznačností a rozporů, není jednotně akceptován či definován. I vzhledem k této neukotvenosti by měl být čten bez zatížení negativními stereotypy. První zásadní problémovost vyplývá ze samotné geneze pojmu. Původní definice Berryho (1976) stejně jako teze Vinninga a Strausse (1977) o „jasném obratu“ se ve světle vývoje systémů osídlení a stěhování od 70. let do současnosti ukázala jako neudržitelná (Geyer 2002, Gordon 1979, Spencer 1995). Druhou problematickou stránkou označení *kontraurbanizace* je jeho zakotvení do vztahů města – venkovy (podrobněji Vartiainen 1989). Město je stejně jako venkov pojem, který v běžné každodennosti nezpochybňujeme. Komplikace nastanou v případě, máme-li města/venkovy ohraničit, nebo definovat jejich obsah. Idealizovaná představa jasně ohraničeného středověkého města v hradbách a venkova za nimi se dávno rozplynula (Weber 1966). Dichotomii město versus venkov nahradil na čas koncept urbáně-rurálního kontinua (Dewey 1960, Pahl 1968). Ke smísení života městské společnosti a venkovské komunity docházelo v suburbii (Berger 1968, Gans 1968). Následně byl koncept kontinua také zpochybněn (Gorton, White, Chaston 1998; Champion 2007) a diskuze „venkova v rámci měst“ a „měst v rámci venkova“ vyústila v odmítnutí pojmů město a venkov jako relevantních kategorií pro výzkum³. Spolu s nimi byla zpochybněna oprávněnost existence urbáně/rurální geografie/sociologie jakožto dílčí disciplíny svého oboru (Saunders 1981; Savage, Warde 1993; Milicevic 2001; May a kol. 2005). Obě subdisciplíny i přes nevyjasněnost svého objektu studia nadále fungují a rozvíjejí se. Jistá ztráta jejich významu není způsobena ani tolik ztrátou objektu studia, jakožto přeznačkováním pod jiné subdisciplíny oboru (Hubbard 2006, Šimon 2008).

Jak již bylo uvedeno, jako první použil pojem kontraurbanizace americký geograf Brian Berry⁴. „Kontraurbanizace je proces populační dekoncentrace. Má za následek změnu ze stavu vyšší koncentrace do stavu nižší koncentrace“ (Berry 1976, s. 17). Berry pro své definování kontraurbanizace obrátil klasickou definici urbanizace Hope Tisdale. „Urbanizace je proces koncentrace obyvatelstva. Dochází k němu dvěma způsoby: roste počet míst koncentrace a roste velikost jednotlivých koncentrací... což má za následek změnu ze stavu nižší koncentrace do stavu vyšší koncentrace“ (Tisdale 1942, s. 311). „Urbanizace

³ Využití nálepek výzkum měst či výzkum venkova lze snadno kritizovat a zamítnout. V praktické rovině ale právě pro svoji nepřesnou ohraničenost fungují jako dobrá platforma pro dialog mezi disciplínami/konceptuálními přístupy a interdisciplinární spolupráci. Viz např. text Marsdena (2006).

⁴ Jako první upozornil na populační růst nemetropolitních oblastí Calvin L. Beale ve svém reportu Obnovení populačního růstu v nemetropolitních oblastech Ameriky v roce 1975 (Champion 1998).

je proces stávání se“ (Tisdale 1942, s. 313⁵). Už samotné Berryho obrácení definice a vytvoření termínu kontraurbanizace v sobě obsahuje logický lapsus. Opačný proces k urbanizaci ve smyslu Tisdale je de-urbanizace⁶, nikoli kontraurbanizace, i když mnozí autoři používají tyto pojmy jako synonyma (van den Berg, a kol. 1982, Cheshire 1995). Tisdale (1942) v diskuzi o počátcích urbanizace a o jejich hybných silách uvažuje o urbanizaci jako o projektu vzniku vyspělého společenství, které díky existenci kooperativních vazeb přináší užitek pro své členy (srovnej s pojmem *synekism*, Soja 2002). Podmínky komunity (společnosti) jsou nakloněny směrem ke koncentraci obyvatelstva. K de-urbanizaci, která je chápána jako proces opačného fungování k urbanizaci, kdy jsou podmínky proti projektu vzniku progresivního společenství, dochází, když se změni podmínky pro koncentraci a začne docházet k dekoncentraci obyvatelstva. K této situaci došlo v historii mnohokrát (Tisdale 1942). „Kontraurbanizace“ (proti-urbanizace) by podle lingvistického obsahu slova znamenala popření samotné logiky projektu vzniku progresivního společenství, který vede ke koncentrování obyvatelstva. Souhlasím s názorem Tisdale, že pro tento proces je vhodnější označení pojmem de-urbanizace. Kontraurbanizace nelze podle mého názoru definovat jako přesný opak procesu urbanizace (to je de-urbanizace), ale spíše jako jeden z následných urbanizačních procesů (buť jiného směru), protože stejně jako urbanizace je v souladu s Tisdalovým uvažováním o projektu vyspělého společenství. Spojování formování vyspělé společnosti s koncentrací či dekoncentrací obyvatelstva je příliš jednostranné, zjednodušující a zavádějící. I při značném zjednodušení zde ovšem vzniká řada otázek.

Proč, odkud a kam přesně se populace dekoncentruje? Máme kontraurbanizaci zkoumat⁷ jako stav koncentrace obyvatelstva, nebo jako proces změny koncentrace? Týká se populační dekoncentrace přirozené měny, vnitřního stěhování, i zahraniční migrace? V jakém časovém horizontu? Na jaké měřítkové úrovni? Je kontraurbanizace trvalá tendence, cyklická fáze, nebo dočasný fenomén? Týká se kontraurbanizace celé populace, nebo jen některých jejích podskupin? Snaha odpovědět na výše zmíněné otázky a vyjasnit definici kontraurbanizace byla předmětem mnoha výzkumů od 70. let. Jejich stručný přehled je předmětem následujících odstavců.

3. Přehled konceptů kontraurbanizace

Vývojově pojatý přehled konceptů kontraurbanizace je strukturován do tří hlavních diskurzů. První diskurs pracuje s kontraurbanizací jakožto změnou

⁵ Srovnej se slovníkem humánní geografie (Johnston a kol. 2000), který definuje urbanizaci jako proces stávání se městským. V původní definici Tisdale (1942) není explicitně upřesněn předmět „stávání se“, což nechává větu v českém překladu bez předmětu.

⁶ Tisdale (1942) ve své práci pojmenoval opačný proces k urbanizaci jako de-urbanizaci. Ainsaar (2003) píše o deurbanizaci, disurbanizaci a desurbanizaci jakožto o možných alternativách pojmu kontraurbanizace, ale zdůrazňuje, že tyto pojmy nejsou v odborné literatuře jasně ukotveny.

⁷ Kdo by měl zkoumat kontraurbanizaci? Geograf města, sociolog venkova, antropolog, sídelní geograf? Z pozice jaké disciplíny? Volba výzkumné pozice, metody a dat vymezuje sféru možných výsledků, které můžeme dosáhnout (Pawson 1989).

v systému osídlení a migračních toků v rámci systému osídlení. Druhý diskurs se zaměřuje na výzkum kontraurbanizace na lokální úrovni a na její dopady. Třetí diskurs se soustředí na sociální konstruování kontraurbanizace a kategorií spojených s jejím výzkumem. Tři široce vymezené diskursy o kontraurbanizaci se ve svém zaměření vzájemně doplňují; nejedná se tedy o postupné nahrazování jednotlivých diskurzů, ale spíše o doplňování výzkumu o další aspekty.

3.1. Výzkumy systémů osídlení a migrace

3.1.1. „Jasný obrat“ v systému osídlení?

První a snad nejvýznamnější pokus o prokázání kontraurbanizace byl výzkum Vinninga a Strausse (1977), kteří zkoumali trendy v systému osídlení v USA. Problém nejasné měřítkové úrovně v Berryho definici kontraurbanizace vyřešili tak, že spočítali Hooverův index pro 5 různých řádovostních úrovní v rámci Spojených států, a na všech z nich prokázali dekoncentrační tendenci. Datovou základnu považovali za dostatečnou pro potvrzení, že došlo k jasnému obratu ve vývoji systému osídlení, tzv. „teze o jasném obratu“. V závěru svého článku specifikují tři fáze rozvoje, kterými prošel systém osídlení v USA, a které očekávají i v dalších zemích, ale nijak nespecifikují časové určení dekoncentračních tendencí.

Teze o jasném obratu nebyla jednoznačně přijata a vyvolala vlnu následných studií a diskuzí o způsobu měření vývoje rozmístění obyvatelstva. Mezi její odpůrce patří například Gordon (1979), který zpochybnil platnost použitého měření dekoncentrace. Podle Gordona docházelo k rozlévání metropolitních území za jejich statistické hranice, popřípadě k přesunu růstu z metropolitních do nemetropolitních regionů. Zpochybnění vhodnosti statistických regionů pro hodnocení kontraurbanizace vedlo ke snaze o vhodnější regionalizaci. Namísto standardních metropolitních statistických jednotek (SMSA) začaly být využívány tzv. funkční městské regiony (FUR⁸), které reflektovaly dojížděkové vazby v území (Gordon 1979). Platnost pozorování Vinninga a Strausse i pro kvalitněji definované funkční městské regiony později potvrdili Long a Nucci (1997).

Hypotéza o radikálním obratu v systému osídlení vyvolala jako svou reakci vlnu srovnávacích studií zkoumajících národní systémy osídlení (Fielding 1982, 1989; Champion 1989, Champion 1994; Cheshire 1995; Geyer, Kontuly, eds. 1996), která má i dnes svoje pokračovatele (např. Geyer ed. 2002). V 80. letech došlo v řadě zemí ke snížení růstu nemetropolitních území a návratu k urbanizačním tendencím, které byly opět přerušeny růstem nemetropolitních území v 90. letech. Návrat kontraurbanizačních tendencí v 90. letech vyvolal novou vlnu zájmu o vysvětlení změn ve fungování osídlení (Fuguitt, Beale 1996; Long, Nucci 1997), stejně jako jejich opětovný ústup (Johnson, Fuguitt

⁸ Považují za důležité připomenout, že předchůdcem „funkčních městských regionů“ (FUR) byla americká „standardní metropolitní statistická území“ (SMSA), která byla později přenesena do Británie jako „standardní metropolitní pracovní území“ (SMLA). Obě vymezení jsou založena na konceptu „denního městského systému“ (Coombes a kol. 1982) a představují varianty funkční regionalizace území.

2000, Domina 2006). Úvodní spor mezi zastánci metropolizace a jasného obratu položil základy pro pozdější výzkumy kontraurbanizace (Fuguitt 1985, Frey 1987, Champion 2001, Amcoff 2006). Důležitost odlišení mezi kontraurbanizací a rozšiřováním metropolitních areálů byla považována za rozhodující i po 12 letech. Champion (1989, s. 28) ji reflektoval následovně. „Klíčovou výzvou je najít uspokojivý způsob jak oddělit rozšiřování metropolitních areálů od ostatních forem dekoncentrace. Dále je nutné vyjasnit, jakým způsobem by měla být kontraurbanizace vymezena, včetně definování proměnných, kterými ji budeme zkoumat, a měřítkové úrovně, na které ji budeme chtít měřit.“ Jako nejčastější kritéria pro sledování kontraurbanizace byla sledována například dekoncentrace obyvatelstva na různých řádovostních úrovních, rozdílné míry růstu pro metropolitní a nemetropolitní území, migrační bilance mezi jádry a periferiemi, vztah mezi migrací a velikostní strukturou osídlení (Geyer, Kontuly 1996).

3.1.2. Migrační přístup ke kontraurbanizaci

Druhý důležitý přístup pro výzkum urbanizačních procesů představil Fielding, který se zaměřil na migrační bilanci a velikostní strukturu osídlení. Koncentraci či dekoncentraci populace sledoval pouze podle stěhování obyvatelstva, které má ve vyspělých zemích výrazně větší vliv na rozmístění obyvatelstva než přirozená měna (Fielding 1982). Fielding operacionalizoval urbanizaci jako pozitivní korelaci mezi bilancí stěhování a velikostí sídla a kontraurbanizaci jako negativní korelaci mezi bilancí stěhování a velikostí sídla. Mezi fází urbanizace a fází kontraurbanizace je tzv. přechodná fáze. Vymezení sídel pro analýzu by mělo být funkční ve smyslu pracovních trhů, které více reflektují realitu v území než statistické jednotky (Fielding 1982). Fielding analýzou dat pro vybrané země západní Evropy ukázal, že trend kontraurbanizace se projevil v průběhu 70. let dříve u více urbanizovaných zemí a poté u méně urbanizovaných zemí. Jádro vysvětlení procesů populační redistribuce spočívá podle jeho názoru v měnících se prostorových dělbách práce post-fordistického období.

Migrační přístup rozšířil možné metody sledování kontraurbanizace a byl následován mnohými autory (Geyer, Kontuly 1993)⁹. Nespornou výhodou Fieldingova přístupu je to, že není nutné arbitrárně stanovovat hranice mezi městem a venkovem, popřípadě metropolitním regionem, jeho zázemím, a nemetropolitními oblastmi jako při aplikaci funkčních městských regionů. Naopak jako nevýhodu můžeme vytknout důraz na pouze migrační komponentu populační změny¹⁰. Věkově selektivní migrace, zahraniční migrace, přirozená měna a další faktory mohou způsobit, že i při kontraurbanizaci ve Fieldingově smyslu bude docházet ke koncentraci obyvatelstva a urbanizaci podle Berryho definice (viz např. Amcoff 2006). Další nevýhodou Fieldingova přístupu je důraz pouze na kvantitativní vyjádření migrace, které opomíjí kvalitativní aspekty migračního procesu (Robert, Randolph 1983; Vartiainen 1989).

⁹ Přehled o výzkumech využívajících Fieldingův přístup v anglo-americkém kontextu podává Mitchell (2004).

¹⁰ Přístup, který pracuje jak s migranty tak i s nemigranty, představují například práce Ford (1999), Fisher (2003).

3.1.3. Teorie stádií vývoje měst a diferenciální urbanizace

Koncept, který významně ovlivnil uvažování o vývoji měst v systému osídlení, je teorie stádií vývoje měst. Jednotkou analýzy zde není celý systém osídlení, ale vnitřně členěné funkční městské regiony. Van den Berg a kol. publikovali v roce 1982 studii o vývoji funkčních městských regionů v zemích západní i východní Evropy, kde představují teoretické a empirické zarámování teorie stádií. Zjednodušeně řečeno, definují 4 fáze vývoje měst (urbanizace, suburbanizace, deurbanizace, reurbanizace). Ty jsou založeny na rozdílném populačním vývoji jádra a zázemí, které dohromady tvoří funkční městské regiony. Městský region by měl v průběhu jednoho cyklu svého vývoje projít všemi jmenovanými fázemi růstu a úpadku. Teorie stádií vývoje měst, byť nenašla dostatečnou oporu v datech (Nyström 1992, Ouředníček 2000), tak přesto po sobě zanechala terminologii pro zachycení vývoje městských regionů¹¹.

Koncept diferenciální urbanizace (Geyer, Kontuly 1993; Geyer 1996)¹² představuje extenzi a rozvinutí myšlenek teorie stádií vývoje měst, které kombinuje s poznatky upravenými z Fieldingova migračního přístupu (Fielding 1989). Na rozdíl od předchozích teorií se nesoustředí pouze na vyspělé země, ale také na méně rozvinuté země. Klíčovou jednotkou analýzy již nejsou funkční městské regiony, ale tři velikostní kategorie měst (velká, střední, malá města), v rámci kterých se odehrávají růstové a úpadkové fáze jejich vývoje. Geyer a Kontuly (1993) vymezují 6 fází cyklu vývoje měst¹³, které zachycují různé varianty růstu a úpadku v daných třech kategoriích měst. První tři fáze jsou urbanizační, čtvrtá a pátá představují polarizační obrat, šestá fáze je označena jako kontraurbanizace. Postupně dochází ke snižování intenzity proměny v systému osídlení, tak jak jednotlivé fáze vyčerpávají svoji dynamiku pro změnu růstu či úbytku daných kategorií měst (Ouředníček 2000).

Na rozdíl od klasických výzkumů kontraurbanizace, které pracují s dominantními migračními proudy, koncept diferenciální urbanizace hodnotí i vedlejší migrační (proti)proudy. Tendence určitých skupin obyvatel ke koncentraci či dekoncentraci je vysvětlována působením protichůdných sil produkcionismu a environmentalismu (Geyer, Kontuly 1993; Geyer 1996), které jsou v podstatě analogií ke Colbyho (1933) vymezení odstředivých a dostředivých sil¹⁴. Ke kontraurbanizaci dochází podle Geyera a Kontulyho v případě, že počet obyvatel přitahovaný environmentalismem směrem k dekoncentraci převyší počet obyvatel přitahovaných produkcionismem směrem k vyšší koncentraci obyvatelstva. Geyer a Kontuly (1993, 1996) spojují environmentalismus především s migrací bohatších a vzdělanějších lidí do řídkěji zalidněných oblastí, kde tito

¹¹ Podrobný rozbor teorie stádií vývoje měst a konceptu diferenciální urbanizace spolu s diskuzí navazující literatury byl již českému čtenáři prezentován (Ouředníček 2000), proto se mu v tomto textu budu věnovat pouze okrajově.

¹² Koncept diferenciální urbanizace byl od svého uvedení testován pro celou řadu národních systémů osídlení (Tijdschrift voor Sociale ne Economische Geografie 2003, Tammaru 2000).

¹³ Geyer (1996) vymezuje 1. ranou, 2. střední a 3. vyspělou fázi primárního města, 4. ranou a 5. vyspělou fázi středního města, a 6. fázi malého města.

¹⁴ Colby (1933) aplikoval gravitační logiku newtonovské fyziky na geografii města a vymezil řadu dostředivých a odstředivých sil, které ve vzájemném vyvažování utvářejí funkční morfologii města.

lidé hledají kvalitnější podmínky pro život¹⁵. Autoři ponechávají stranou fakt, že nejenom nárůst environmentalismu, ale i pokles produkcionismu může vést k dekoncentraci. Příkladem mohou být právě post-socialistické země, kde prudký pokles produkcionismu ve městech na počátku transformace donutil některé skupiny obyvatel k dekoncentraci (viz např. diskuze o populační dekoncentraci v Maďarsku: Brown, Schafft 2002; Brown a kol. 2005).

3.1.4. Zhodnocení konceptů

Přehled konceptualizací kontraurbanizace a jejich diskurzů, které uvažují v intencích geografie osídlení a migrace, ukazuje silnou provázanost výzkumů systémů osídlení, migrace a regionalizace s výzkumy kontraurbanizace. Podle mého názoru jsou tyto přístupy vhodné pro empirické sledování vývoje osídlení. Na druhou stranu považují jejich explanační schopnost za omezenou. Kritiku těchto konceptů lze zaměřit zhruba ve dvou směrech. První se týká objektu měření a druhá se týká způsobu měření.

Výzkumy změn systému osídlení a příslušných migračních toků se soustřeďují na jednu klíčovou komplexně podmíněnou proměnnou, kterou je rozmístění obyvatelstva v území. Tato proměnná ať už ve formě stavu obyvatelstva či přirozené nebo mechanické měny je kvantifikována do číselné podoby, se kterou je dále pracováno. Výzkumy systému změn osídlení hodnotí změny číselného vyjádření této proměnné, aniž by si kladli otázku o kvalitativní změně, kterou tato proměnná v čase podstupuje. Giddensův koncept časo-prostorové distancie sociálních systémů (Giddens 1984) či Hamplovo odlišení industriálního a post-industriálního charakteru koncentrace (Hampl 1998) upozorňují právě na kvalitativní posun ve významu rozmístění obyvatel v území. Podle mého názoru je nutné při výzkumu změn v rozmístění obyvatelstva, tedy i výzkumu kontraurbanizace, nejenom měřit změny v rozmístění obyvatelstva, ale sledovat i kvalitativní posun ve významu samotného rozmístění obyvatelstva.

Pro měření rozsahu kontraurbanizace jsou ve výzkumu arbitrárně voleny hranice sledovaných jednotek a způsob jejich agregace. Buď jsou využívány velikostní kategorie jednotek osídlení, nebo jsou používány různé způsoby funkční regionalizace území (Champion, ed. 1989; Champion 1994; Geyer, Kontuly 1996). Exemplární text Coombese a kol. (1982) prezentuje ucelený teoretický rozbor problematiky regionalizace spolu s diskuzí problémů při její aplikaci na příkladu Británie, kde ukazují vhodnost konceptu denního městského systému pro zachycení prostorových dat – prostorových dělb práce. Autoři tvrdí, že denní městský systém je smysluplná jednotka analýzy a ne pouhý statistický agregát, protože tvoří funkční celek, který je relativně uzavřený ve smyslu denních aktivit v něm obsažených (Coombes a kol. 1982). Přijmeme-li koncept denního městského systému i přes jeho některé nedostatky¹⁶ jako nejlepší z akceptovatelných voleb, budeme se muset potýkat s praktickými problémy při jeho aplikaci (Coombes a kol. 1982). Koncept denního městského systému je založen na následujících předpokladech, které jsou charakteristické pro moderní

¹⁵ Srovnej s tzv. amenitní migrací (Bartoš a kol. 2008, 2009).

¹⁶ Coombes a kol. (1982) diskutují problematiku překryvu dojížďkových proudů, multinodalitu, jednořadé klasifikace, celistvosti pokrytí území atd.

průmyslovou společnost. Funkce bydlení je oddělena od funkce pracovní. Míra koncentrace pracovní funkce¹⁷ je vyšší než pro funkci rezidenční. Pracovní příležitosti jsou koncentrovány převážně ve městech, bydlení je koncentrováno ve městech a jejich zázemí. Většina populace je standardně zaměstnána a dojíždí za prací (srovnej s Vartiainen 1989, Reich 2003, Dahrendorf 2007). Dojížděka je považována za základní proces, který integruje prostorovou organizaci společnosti. Současné rozvolňování vztahů bydliště–pracoviště–služby, které souvisí s diferenciací životních stylů, měnícím se charakterem práce a dalšími faktory, analytickou sílu konceptu denního městského systému významně oslabuje. Snižování uzavřenosti nodálního regionu z pohledu denních aktivit oslabuje jeho využitelnost jako smysluplné jednotky analýzy, stejně jako zvětšuje problémy při vymezování denního městského systému (viz problémy při vymezování denního městského systému, které diskutuje Coombes a kol. 1982, s. 72–73). Proměna sociální struktury společnosti v souvislosti s odklonem¹⁸ od moderní průmyslové společnosti snižuje relevanci předpokladů, pro něž byly výše diskutované koncepty konstruovány. Spolu s předpoklady dochází ke snižování relevance i samotných konceptů. Lze spekulovat například o tom, že novým nástrojem pro vymezení funkčních vazeb v území budou data z mobilních komunikačních zařízení (Ahas a kol. 2010, Novák 2010), která budou kombinována s klasickými metodami regionalizace.

Představené koncepty kontraurbanizace uvažující v intencích geografie osídlení a migrace poskytují idealizovaná a typizovaná schémata reality, kterou spíše popisují, než vysvětlují. Realita je navíc mnohem více rozrůzněná (Champion 1994, Champion 2001). To potvrzují i výstupy z empiricky orientovaných výzkumů, které ukazují, že je obtížné nalézt jasný trend ve vývoji městských regionů například ve smyslu teorie stádií vývoje měst (podrobněji Champion 2001, Nyström 1992). Problematické hodnocení významu rozmístění obyvatelstva stejně jako nejednoznačné způsoby měření jeho změny snižují analytickou sílu konceptů kontraurbanizace.

3.2. Od systému osídlení k lokálnímu přístupu

K posunu od kontraurbanizace jakožto změny tendencí ve vývoji systému osídlení k výzkumu lokálního rozměru kontraurbanizace (Spencer 1995) vedly čtyři vzájemně provázané důvody. Za prvé makro-přístupy ke kontraurbanizaci nedokázaly poskytnout adekvátní vysvětlení procesu. Teorie, modely či koncepty, které produkovaly, přinesly pouze omezený explanační přínos. Za druhé došlo k výraznějšímu uznání plurality venkovského prostoru, rozrůzněných venkovů. Za třetí bylo zjištěno, že dopady kontraurbanizace v územních komunitách venkova jsou značně rozrůzněné. Tudíž zobecňující hodnocení dopadů

¹⁷ Pro zjednodušení diskutuji pouze pracovní funkci. Pro široce pojaté služby by platily podobné předpoklady.

¹⁸ Odklon od moderní průmyslové společnosti signalizoval požadavek na sociální vědce pro nalezení nového označení společnosti. Viz Baumanova tekutá modernita (2002), Giddensova pozdní modernita (2003), Beckova riziková společnost (2004), tribalismus Maffesoliho (1996), a další. Přehled o možných označeních „společností pozdní doby“ podává Petrušek (2007).

procesu, které vycházelo z agregátních dat, neumělo dostatečně zachytit nuance empirických realit. Za čtvrté došlo k poklesu dynamiky změny v systému osídlení, především ve vyspělých vysoce urbanizovaných zemích. Champion (2001) tvrdí, že ve vyspělých zemích není v současnosti jasný trend vývoje systému osídlení, vyjma meziregionálních přesunů. Všechny tyto důvody vedly k tomu, že ve výzkumu kontraurbanizace došlo k posunu důrazu na výzkum konkrétních dopadů kontraurbanizace v lokalitách.

Na lokální rozměr kontraurbanizace upozornil v roce 1988 Weekly v článku¹⁹, který upozorňoval na paradox populačního vývoje venkova. Při analýze území East Midlands v Británii zjistil, že dochází současně jak ke kontraurbanizaci tak k depopulaci venkova. Přičemž kontraurbanizace není podle Weeklyho (1988) proces, který by zabraňoval depopulaci venkova, jak bychom mohli očekávat, ale proces, který ve svých důsledcích depopulaci venkova podněcuje (Weekly 1988). Podle Weeklyho výzkumu jsou dopady kontraurbanizace na venkov velmi selektivní. Výrazné nárůsty či úbytky v různých typech lokalit jsou skryté při hodnocení pomocí agregátních dat. Weekly jasně upozorňuje na nedostatky dřívějších výzkumů, které hodnotily pozitivně dopady kontraurbanizace na venkov jako celek, ale nezabývaly se výraznou selektivitou tohoto procesu (Weekly 1988, Spencer 1997).

Cíl posunout výzkum kontraurbanizace na lokální úroveň si explicitně stanovil Spencer (1995). Spencer zastával názor, že lokální rozměr kontraurbanizace nebyl dostatečně prozkoumán²⁰. Ve své analýze se zaměřil nejen na vývoj populace v obcích, ale také na vývoj rozmístění objektů bydlení a domácností. Srovnáním vývoje těchto tří jevů zpochybňuje validitu intuitivního předpokladu, že nárůst či úbytek počtu obyvatel určuje intenzitu dopadu kontraurbanizace na území. Hodnocení pouze na základě populační změny nepodchytí změny ve struktuře a velikosti domácností ani změny ve způsobu bydlení, takže může vést ke zkreslené interpretaci lokálních dopadů kontraurbanizace. Podle Spencera (1995) nedochází k radikálnímu obratu ve vývoji systému osídlení, ale k takzvané „přesměrované urbanizaci“²¹. Přesměrovaná urbanizace znamená posun koncentrace obyvatelstva od velkých měst do malých měst, tzn. že nevede nutně k negativní korelaci mezi migrací a velikostní strukturou osídlení (Spencer 1995, s. 171–172, srovnej s Fielding 1989)²².

Výzkumy lokálního rozměru kontraurbanizace (Weekly 1988, Spencer 1995, Phillips 2005) spolu s výzkumem charakteristik kontraurbanitů a jejich motivací (Halliday, Coombes 1995; Lindgren 2003; Mitchell 2004; Andersen 2009) vedly ke skepsi k nekomplikovanému vysvětlení procesu kontraurbanizace (Fuguitt 1985; Champion 1989; Halfacree 1994, 2001; Boyle, Halfacree 1998a; Escribano 2007). Skepse k možnosti jednoduché explanace kontraurbanizace je v souladu s rozpadem tradiční reálné i pojmové dichotomie město – venkov, kde existuje poptávka po nových sociálně-prostorových konceptech²³, které by vytvářely propojení přes rozmazané hranice tradiční dichotomie (Woods 2009).

¹⁹ Srovnej s kritikou Rowswell (1988).

²⁰ Výjimkou z pravidla jsou práce Flowedrewa a Boyla (1992) a Weeklyho (1988).

²¹ „Redirected urbanization“, vlastní překlad.

²² V konceptu diferenciální urbanizace (Geyer, Kontuly 1993; Geyer 1996) se tzv. „fáze malého města“ jeví jako analogická k „přesměrované urbanizaci“.

²³ Příkladem takového pokusu může být například koncept „re-urbanity“ (Lacour, Puissant 2007).

Myslím, že výzkumy lokálního rozměru kontraurbanizace pomohly ukázat na limity a nedostatky závěrů, které jsou získány analýzou vývoje osídlení jako celku. Uvedený závěr neznamena, že bychom měli zahrnout makro přístupy k výzkumu osídlení – ty představují základní rámce empirických sledování reality. Naším cílem by mělo být vyvinout propracovanější metody výzkumu, které by nedostatky dřívějších metod snižovaly; například pomocí nových technologií umožňujících sledování prostorového rozmístění obyvatelstva a jeho mobility (Ahas a kol. 2010; Silm, Ahas 2010).

3.3. Posun k sociálnímu konstruování venkova a kontraurbanizace?

Výzkum lokální dimenze kontraurbanizace byl mezikrokem k dalšímu posunu v zaměření zkoumání kontraurbanizace, od zkoumání sporů o realitu venkova ke zkoumání sporů o reprezentaci venkova. Domnívám se, že je vhodné na tomto místě vysvětlit posun od ne-konstruktivistického ke konstruktivistickému přístupu. Konstruktivistické přístupy svými hybridizovanými ontologiemi a epistemologiemi dávají výzkumníkovi odlišné představy o kvalitách světa okolo a o možnostech, jak můžeme tyto kvality poznat (Halfacree, Boyle 1993; Rawls 1987; Schütz 1944, 1945). Myslím, že využití konstruktivistických přístupů je životaschopnou alternativou ne-konstruktivistických přístupů i v české geografii, byť jsou využívány málo (výjimkou je např. Hynek, Hynek 2006). Posun ke zkoumání reprezentace venkova byl podle mého názoru ovlivněn změnami v sociálních vědách²⁴, které reagovali na výzvy a diskuze vyvolané post-strukturalismem²⁵, a které byly následně promítnuty do dílčích disciplín zkoumajících kontraurbanizaci (Cloke, Marsden, Mooney 2006; Cloke, Little 1997). Nárůst zájmu o diskurzy venkovskosti či o sociální konstrukce venkova neznamenal ani tak nahrazení realisticky zaměřených výzkumů venkova jako jejich rozšíření a doplnění o rovinu reprezentace (srovnej např. Champion 1994 a Pratt 1996, Milbourne 2007 versus Smith 2007, též Halfacree 1994, Marsden 2006, Phillips 2009). Konstruktivisticky orientovaní autoři upozorňují na rizika přílišného redukcionismu, behaviorismu či psychologismu, které v sobě implikují kvantitativní přístupy. Namísto toho upřednostňují kontextuální pochopení kontraurbanizace, které dává přednost individuálnímu před charakteristikami široce chápaného prostředí.

Čtenář uvažující v intencích sídelní geografie či geografie obyvatelstva může v této části textu nabýt dojmu, že se tématu kontraurbanizace vzdalují. Není tomu tak. Měníci se význam pojmů venkov, venkovský, venkovskost ve svém důsledku zásadně ovlivňuje výzkum kontraurbanizace a jeho možné konceptualizace a operacionalizace. Pratt (1996) kritizuje dualistické perspektivy, v rámci nichž byl venkov tradičně zkoumán. Jak empiricistická perspektiva,

²⁴ Změny ve zkoumání dílčího fenoménu je vždy nutné vidět nejen z perspektiv dílčích disciplín, které se tímto fenoménem zabývají, ale také v průmětu vývoje široce pojaté sociální vědy.

²⁵ Raný přehled literatury o post-modernitě a post-strukturalismu ve studiích venkova podává Pratt (1996). V diskuzi o vlivu post-moderního či post-strukturalistického by měla být rozebrána také problematika „genderu“ a jeho diskurzivního konstruování (viz např. Little 1997, Rose 1993). Z důvodu omezení rozsahem jsem tak v textu neučinil.

kteřá sklouzává k esencialismu, tak substancialistická perspektiva, kteřá sklouzává k redukcionismu, v sobě implicitně zahrnují problematické aspekty. Venkov není něco daného, ani to není jasná a zřejmá kategorie. Podle Pratt (1996) bychom se měli více zaměřit na to, jak jsou kategorie spojené s venkovy (a městy) konstruovány a rekonstruovány v jednotlivých diskurzích, což má podle mého názoru významný dopad na výzkumy kontraurbanizace. Protože „venkov nabývá nových významů“, tak bychom měli věnovat zvýšenou pozornost diskurzivní produkci vědění, kategorií a významů. Z pohledu sociologie je vědění klíčová otázka moci²⁶, tj. například jak se ve výzkumu projevuje upřednostňování určitých koncepcí venkova nad jinými, které kategorie či významy jsou upřednostňovány a které naopak marginalizovány. Jednou z nejdůležitějších úloh pro výzkumníky venkova je dát hlas a možnost vyjádření také těm skupinám či názorům, které jsou ze současného dominantního diskurzu vyloučeny a vylučovány. Implikace pro výzkum kontraurbanizace je následující. Máme právo (v)nutit naše akademické vymezení a chápání venkova, suburbií či města respondentům, nebo máme respektovat jejich pojetí venkova, suburbií či města a přijmout tak členské kategorie a významy, které oni používají?²⁷ Podle mého názoru jsou členské kategorie a významy respondentů využívány málo a měly by dostat ve výzkumu více prostoru. Je například migrace z Prahy do sedmitisícového městečka na Vysočině migrací mezi dvěma městy, jak by to mohl interpretovat dotčený migrant, nebo je to kontra- či sub-urbanizace Prahy, jak by se mohl domnívat výzkumník? Volba jedné či druhé reprezentace migrace z Prahy do městečka na Vysočině z jedné či druhé perspektivy dává odlišný výsledek. Který z těchto dvou výsledků je „ten správný“? Uvedený příklad nás upozorňuje nejen na konstruktivistickou podstatu interpretace reality ale také na další z klíčových problémů při výzkumu kontraurbanizace – je pro kontraurbanizaci rozhodující prostředí (jaké a kde jsou vnímány venkovy) nebo lidé (kde a jaký je životní styl lidí)?²⁸

Cílem předchozího odstavce je zdůraznění faktu, že prostřednictvím sociálně-vědního výzkumu není realita pouze zachycována, ale i aktivně spoluvytvářena. Fenomenologicky řečeno nelze vnímat okolní realitu přímo, ale vždy přes naše koncepty vnímání, které ji činí smysluplnou a sdělitelnou. Výzkumník je ten, kdo volí, co a jakými metodami vyzkoumá, jakou ze všech možných realit označí jako relevantní. Předchozí text o sociálním konstruování venkova a kontraurbanizace považuji za obzvláště důležitý, a to i přesto, že čtenář, který uvažuje v intencích sídelní geografie či geografie obyvatelstva, to může vnímat úplně naopak. Myslím, že je nutné poukázat na důležitost diskurzivní produkce vědění (nejen) při výzkumu kontraurbanizace a na jeho kontextuálnost a situovanost. Nemusíme souhlasit s post-strukturalistickými výzvami pro výzkum venkova, ale měli bychom vzít v potaz zásadní význam role jazyka

²⁶ Role moci je evidentní například v současné diskuzi o možném vzniku ministerstva pro venkov, která je diskutována na mediální úrovni. Jaký venkov by měl být v jeho kompetenci? Kdo by ho měl vymezit a na základě jakých kritérií?

²⁷ Viz známý Thomasův teorém, který říká, že „pokud si člověk definuje situaci jako reálnou, tak je pro něj reálná ve svých důsledcích“. Ignorování kategorií a významů, které používají respondenti, může sice vést ke zjištění určitých výsledků, ty ale nebudou (nejen pro zkoumané) relevantní.

²⁸ Srovnej s třemi klíčovými jednotkami využívanými ve studiích venkova (rodina, komunita, lokalita), které prezentuje Panelli (2006).

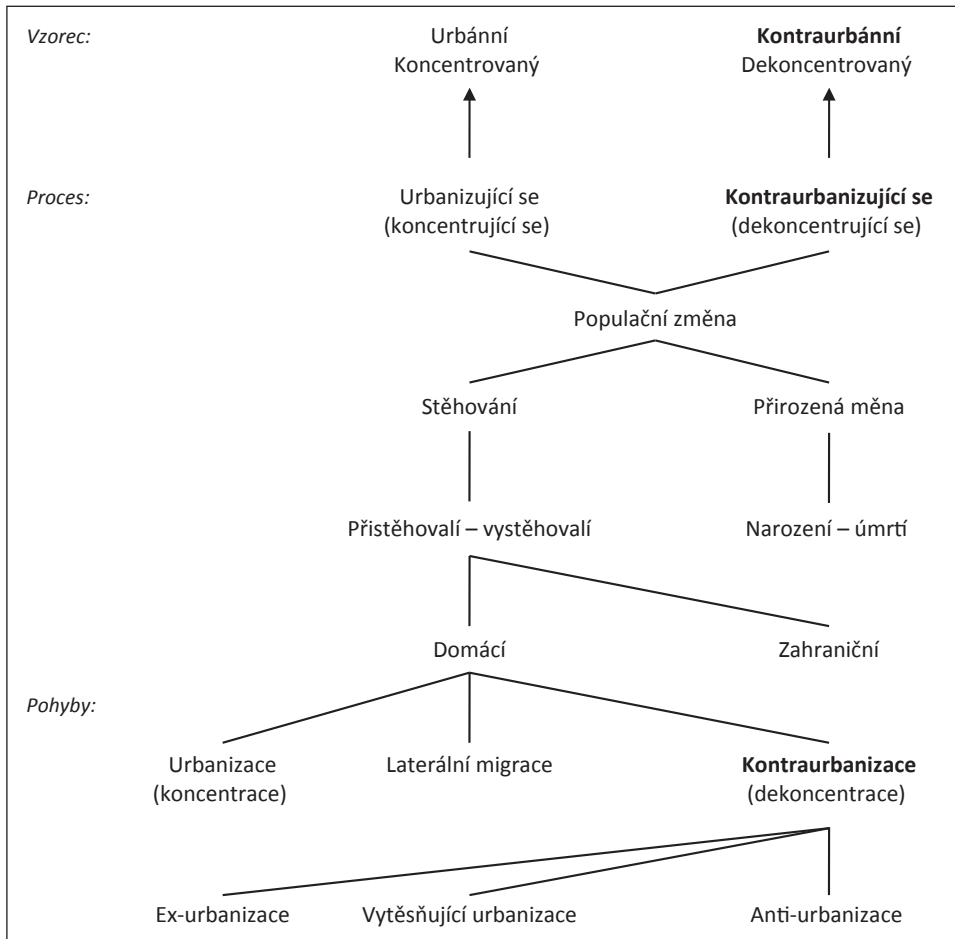
a jeho implikací pro výzkum. Jako příklad uvedu poznatky z vlastního výzkumu „kontraurbanizace“. Pro mnou zkoumané respondenty není kontraurbanizace relevantní pojem, protože o něm nikdy neslyšeli. Oni se přistěhovali „na venkov“ a „z Prahy ze Smíchova“. Není pro ně relevantní, že se přestěhovali z mnou vymezených měst do mnou vymezeného venkova, ale že „vyměnili malý byt za dům se zahradou“. Není pro ně relevantní, že je zařadím do typu „mladí důchodci“, protože mu odpovídají pouze věkem a ne dalšími charakteristikami životního stylu.

Souhrnně řečeno neznamená posun k sociálnímu konstruování venkova a kontraurbanizace zásadní změnu v metodách měření změn rozmístění obyvatelstva, ale spíše jejich kritické zhodnocení, které ve svém důsledku vedlo k rozšíření metodologického aparátu, který je využíván ve výzkumech kontraurbanizace. Je to právě diskursivní a metodologická tvořivost vědců (podrobněji Lowe 2010), která proměňovala obsah výzkumů kontraurbanizace. Jako příklad metodologické tvořivosti mohu uvést práce van Dama a kol. (2002) či Baylina, Berg (2010), které se věnují zkoumání vztahu mezi preferencemi k bydlení na venkově a reprezentací venkova či měst v médiích, a které ukazují, že existuje poměrně silný vztah mezi mediálním diskursem a rezidenčními preferencemi.

4. Současný stav výzkumů kontraurbanizace v Česku

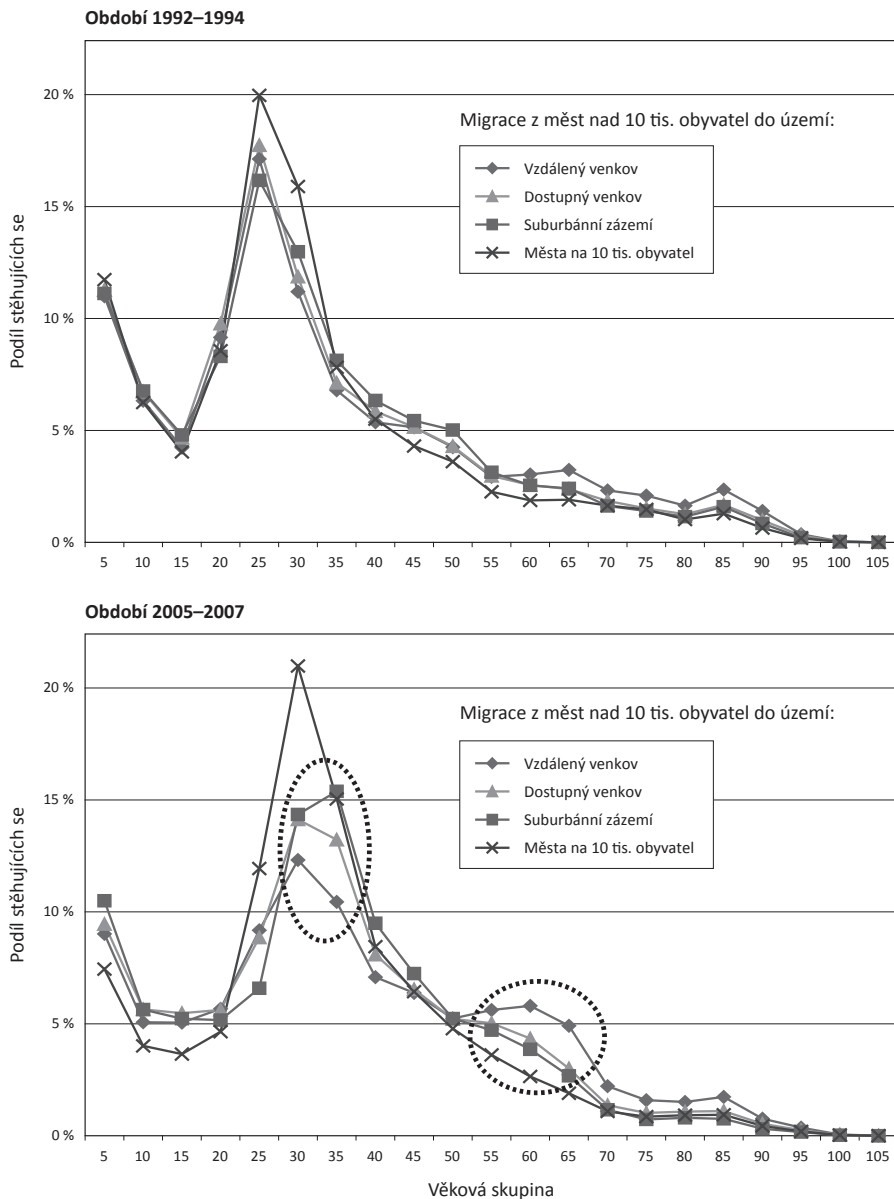
Současný stav výzkumů kontraurbanizace považuji za pluralitní jak ve smyslu definování samotné kontraurbanizace tak ve smyslu přístupů či perspektiv, které jsou v rámci nich využívány. Tři široce pojaté diskursy kontraurbanizace popsané v předchozích odstavcích nepovažuji za exkluzivní, ale za vzájemně se doplňující a provázané. Hodnotit význam a dopady kontraurbanizace v dílčích územích nelze ani bez znalosti širší pozice území v rámci vývoje systému osídlení, ani bez zohlednění sociální konstrukce reality a jejího zkoumání. Pro schematické uchopení prvních dvou diskurzů považuji za velmi vhodné schéma Mitchell (2004), které zachycuje některé z klíčových křížovek při definování a operacionalizaci kontraurbanizace (viz obr. 1). Analytické rozdělení mezi prostorovým vzorcem, procesem, a migračním pohybem představuje užitečnou pomůcku jak při operacionalizaci vlastního výzkumu kontraurbanizace, tak při srovnávání s jinými výzkumy.

Podle mého názoru je vhodné pohlížet na současné změny v rozmístění obyvatelstva ve vyspělých zemích jako na trendy ve stěhování obyvatelstva, které probíhají v již urbanizovaných společnostech. Na jednu stranu jsou trendy ve stěhování obyvatelstva ať už do různých skupin měst, jejich metropolitního zázemí, či venkova svým rozsahem malé a nemění proporcionalitu sídelního systému zásadním způsobem (Čermák, Hampl, Müller 2009). Na druhou stranu existuje oprávněný předpoklad, že dochází jak k proměně intenzity stěhování z jednoho typu území do druhého, tak k proměně struktury migračních proudů mezi těmito územími, které ve svém důsledku ovlivňují strukturu populací v územích (viz obr. 2). Z těchto důvodů považuji za vhodné v současnosti zkoumat kontraurbanizaci jakožto tzv. „protisměrnou migraci“ (v obr. 1 je protisměrná migrace označena jako „kontraurbanizace“), která je jedním z trendů ve stěhování obyvatelstva, a zjišťovat její dopady v konkrétních územích.

Obr. 1 – Konceptualizace procesu populační redistribuce. Zdroj: Mitchell 2004, s. 21, vlastní překlad. Laterální migraci definuje Mitchell jako migraci mezi sídly stejné velikostní kategorie. Ex-urbanizaci, vytěsňující urbanizaci, a anti-urbanizaci jakožto dekoncentrační pohyby rozděluje Mitchell na základě migračních motivací, nikoli na základě prostorových charakteristik. Při ex-urbanizaci dochází k opuštění bydlení v městském prostředí a přestěhování se do blízkého zázemí, ale současně k zachování pracovně orientovaných vazeb na město. Vytěsňující urbanizace zahrnuje ty domácnosti, které se stěhují na venkov z důvodů nalezání práce, levnějšího bydlení či snížení životních nákladů. Geografická lokalizace je pro ně vedlejší, byli by ochotni se přestěhovat do jiné lokality, kdyby jim poskytovala adekvátní a požadované podmínky (bydlení, práce, životní náklady). Při anti-urbanizaci dochází k opuštění bydlení v městském prostředí a přestěhování se do vzdáleného zázemí, kdy jsou přerušeny pracovně orientované vazby na město. Podrobnější vysvětlení v pojmu je dostupné v Mitchell (2004).

Jedná se o striktní vymezení kontraurbanizace, které se soustředí jen na migrační komponentu populační, resp. sídelní změny. Kontraurbanizace podobně jako suburbanizace představuje migrační pohyb z měst. Přikláním se k názoru, že v případě kontraurbanizace dochází k výraznému oslabení vazeb na město, přistěhovalí si nacházejí zaměstnání v novém místě bydliště. Oproti

Obr. 2 – Věkově specifické migrace z měst v Česku v letech 1992–1994 a 2005–2007. Zdroj: Šimon, Ouředníček, Novák 2009. Srovnání grafů věkově specifické migrace ukazuje posun od prvního období, kdy křivky věkově specifické migrace měly ve všech typech území v podstatě stejný průběh, do druhého období, kde je zachyceno významné rozrůznění křivek věkově specifické migrace v závislosti na typu území. Srovnání křivek pro migraci z měst na vzdálený venkov ukazuje, že kontraurbanizace („protisměrná migrace“) měla v prvním sledovaném období v podstatě stejnou věkovou strukturu migrantů jako ostatní migrační proudy z měst, kdežto ve druhém období byla kontraurbanizace oproti prvnímu období sycena výrazně více staršími věkovými kategoriemi (55–70 let) a výrazně méně mladšími věkovými kategoriemi (25–40 let).

tomu pro suburbanizaci je charakteristické zachování funkční vázanosti na město (popř. metropolitní areál), kam obyvatelé dojíždějí za prací a službami. Klíčovým analytickým rozlišením těchto procesů kontraurbanizace a suburbanizace je vztah k městu (Champion 1989). Pro podrobnou analýzu kontraurbanizace nelze vyjít pouze ze statistiky migrace, která se bohužel vyznačuje celou řadou nedostatků (Librová 1996, 1997), a která od roku 2005 neeviduje ani vzdělání migrantů ani důvody migrace. Pro zjištění skutečného složení městských migrantů na venkov, jejich migračních motivací a změn v životním stylu je nutné provést kvantitativní a kvalitativní šetření v terénu.

Při hodnocení lokálních dopadů kontraurbanizace musíme vzít v potaz lokální kontext, tj. nejen ty, co se do lokality stěhují, ale i ty, kteří v lokalitě žijí. Ačkoli jsou současné migrační proudy na venkov (kontraurbanizace) v Česku ve srovnání např. se suburbanizací relativně slabé (Šimon, Ouředníček, Novák 2009), tak mohou mít potenciálně také velké dopady. Předběžné výsledky výzkumu v rámci projektu „Kontraurbanizace“²⁹ ukazují, že „kontraurbanité“³⁰ mají často vyšší sociální, finanční a kulturní kapitál a mohou významně přispět k rozvoji venkovských území. V případě znevýhodněného venkovského území může mít příchod několika „kontraurbanitů“ významný pozitivní dopad na fungování lokální komunity (např. Šimon 2011), který může být dokonce vyšší, než kdyby se tito „kontraurbanité“ přistěhovali do dynamicky se rozvíjejícího suburbia, kde jsou pouze jedni z mnoha nově příchozích. Kontraurbanizace tak může být interpretována i jako proces, který je protichůdný k mechanismům sociálního vylučování, které ve své studii o vnitřních periferiích popisuje Musil a Müller (2008). Nově příchozí obyvatelé představují pro lokality vnitřních periferií rozvojový kapitál z vnějšku, který působí proti depopulaci a socio-ekonomické stagnaci.

5. Závěr

Předložený text souhrnně představuje vývoj vybraných konceptualizací kontraurbanizace a na základě jejich rozboru prezentuje vlastní pojetí konceptu kontraurbanizace, které je uzpůsobené pro výzkum v českém kontextu. Kontraurbanizace je na jedné straně součástí širšího urbanizačního procesu, se kterým je ve svém rozsahu a významu nesouměřitelná. Kvantitativní a kvalitativní obsah a význam změn v rozmístění obyvatelstva v období klasické urbanizace je řádově významnější než současné relativně malé změny v rozmístění obyvatelstva v urbanizovaných společnostech. Uvedenou nesouměřitelnost nevhodně uchopuje například teorie stádií vývoje měst (van den Berg a kol. 1982) označuje své čtyři fáze jako urbanizaci, suburbanizaci, deurbanizaci a reurbanizaci. Pracuje se čtyřmi fázemi vývoje měst, které jsou posuzovány na stejné úrovni; de facto přitom jde ale stále o proces urbanizace,

²⁹ Výzkum kontraurbanizace v České republice: migrace na venkov, životní styl a proměny rezidenčních preferencí, projekt číslo 104810 podpořený Grantovou agenturou Univerzity Karlovy v Praze, doba řešení: leden 2010 – prosinec 2011, hlavní řešitel M. Šimon (www.urrlab.cz/?kontraurbanizace=).

³⁰ Hudečková (2001) využívá termínu „neovenkované“, které definuje jako místní aktivní aktéry ruralizace, kteří přicházejí na venkov (z města), a kteří mají sklon ke skromnému a ekologičtějšímu žití.

v jehož různých obdobích se mění význam jednoho z kvantitativních projevů urbanizace, kterým je rozmístění obyvatelstva v území. Teorie stádií vývoje měst dostatečně nezdůrazňuje fakt, že jednotlivé fáze vývoje měst jsou výrazně významově rozdílné. Zásadním způsobem se liší nejen z pohledu objemu změn či délky procesů, ale také z pohledu obecnosti svého uplatnění ve vývoji organizace společnosti. Na druhou stranu představuje kontraurbanizace důležitý proces, který přispívá k proměně sociálně-prostorové organizace společnosti, a především k všeobecné diverzifikaci aktuálních vývojových tendencí. Přikládám se k názoru, že kontraurbanizaci je vhodné v urbanizovaných společnostech zkoumat jako parciální trend ve stěhování obyvatelstva, nikoli jako obrat ve vývoji systému osídlení, nebo fáze či stádia vývoje měst. Kontraurbanizace je podle mého názoru proces, kdy dochází ke stěhování obyvatelstva z měst na venkov mimo metropolitní regiony. Výzkum kontraurbanizace zahrnuje nejen sledování migrační bilance mezi jednotlivými typy sídel a území, ale také sledování proměny struktury migračních proudů a jejich diferencovaných dopadů na lokální komunity. Výzkum kontraurbanizace je reflexivní, věnuje se utváření kategorií a označení v jednotlivých diskurzech, v rámci kterých je formován. Za klíčový považuji především vzájemné interakce mezi vědeckým, mediálním a členským diskursem. Výzkum kontraurbanizace může přispět svými poznatky i do obecnější diskuze týkající se vztahu mezi novými technologiemi a prostorovou organizací společnosti. Nové technologie mohou umožňovat jak větší decentralizaci prostorového rozmístění obyvatelstva, tak poskytovat lepší možnosti pro podchycení prostorových vzorců rozmístění obyvatel a jejich aktivit. Výzkum kontraurbanizace v Česku může být přínosný ve dvou ohledech. Zaprvé může přispět k vytvoření doporučení pro decizní sféru týkající se prostorové mobility obyvatelstva v městských a venkovských oblastech. Zadruhé může přispět k lepšímu poznání procesů rezidenční decentralizace v post-socialistických zemích jako součásti transformačních proměn.

Literatura:

- AHAS, R., SILM, S., JÄRV, O., SALUVEER, E., TIRU, M. (2010): Using Mobile Positioning Data to Model Locations Meaningful to Users of Mobile Phones. *Journal of Urban Technology*, 17, č. 1, s. 3–27.
- AINSAAR, M. (2003): Selected Rural Growth in Estonia 1989–2000 – Sub- or Counterurbanization? Different Analyses – Different Results. *Trames*, 7, č. 4, s. 295–310.
- AMCOFF, J. (2006): Rural Population Growth in Sweden in the 1990s: Unexpected Reality of Spatial-Statistical Chimera? *Population, Space and Place*, 12, č. 2, s. 171–185.
- ANDERSEN, H. S. (2009): Explanation for Long-Distance Counter-Urban Migration into Fringe Areas in Denmark. *Population, Place and Space*, [http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1002/\(ISSN\)1544-8452/earlyview](http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1002/(ISSN)1544-8452/earlyview) Publikováno online 30. 6. 2009.
- BAILINA, M., BERG, N. G. (2010): Selling the countryside: Representations of rurality in Norway and Spain. *European Journal of Urban and Regional Studies*, 17, č. 3, s. 277–292.
- BARTOŠ, M. a kol. (2008): Amenity migration in the context of landscape-ecology research. *Journal of Landscape Ecology*, 1, č. 2, s. 5–21.
- BARTOŠ, M. a kol. (2009): Motivation and life style of the Czech amenity migrants (case study). *European Countryside*, 1, č. 3, s. 164–179.
- BAUMAN, Z. (2002): *Tekutá modernita*. Mladá Fronta, Praha, 343 s.
- BECK, U. (2004): Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně. *SLON*, Praha, 431 s.
- BENSON, M., O'REILLY, K. (2009): Migration and the search for a better way of life: a critical exploration of lifestyle migration. *The Sociological Review*, 57, č. 4, s. 608–625.

- BERG, L. van den, DREWET, R., KLAASEN, L. H., ROSSI, A., VIJVERBERG, C. H. T. (1982): *A Study of Growth and Decline. Urban Europe*, 1. Pergamon Press, Oxford, 162 s.
- BERGER, B. (1968): *Myths of American Suburbia*. In: Pahl, R. E. (ed.): *Readings in Urban Sociology*. Pergamon Press, Oxford. s. 119–135.
- BERMAN, M. (1982): *All That Is Solid Melts Into Air: The Experience of Modernity*. Penguin Books, New York, 383 s.
- BERRY, B. J. L. (1976): *The counterurbanization process: urban America since 1970*. *Urban Affairs Annual Review*, 11, č. 1, s. 17–30.
- BOSWORTH, G. (2010): *Commercial counterurbanization: an emerging force in rural economic development*. *Environment and Planning A*, 42, č. 4, s. 996–981.
- BOYLE, P., HALFACREE, K. (1998a): *Migration into rural areas*. John Wiley & Sons, Chichester, 330 s.
- BOYLE, P., HALFACREE, K. (1998b): *Migration into rural areas: a collective behaviour framework?* In: Boyle, P., Halfacree, K. (eds.): *Migration into rural areas*. John Wiley & Sons, Chichester, s. 303–316.
- BROWN, D. L., KULCSÁR, L. J., KULCSÁR, L., OBÁDOVICS, C. (2005): *Post-Socialist Restructuring and Population Redistribution in Hungary*. *Rural Sociology*, 70, č. 3, s. 336–359.
- BROWN, D. L., SCHAFFT, K. A. (2002): *Population deconcentration in Hungary during the post-socialist transformation*. *Journal of Rural Studies*, 18, č. 3, s. 233–244.
- CLOKE, P., LITTLE, J., eds. (1997): *Contested countryside cultures: otherness, marginalization and rurality*. Routledge, London a New York, 304 s.
- CLOKE, P., MARSDEN, T., MOONEY, P. H. eds. (2006): *Handbook of Rural Studies*. Sage, London, 511 s.
- COLBY, CH. C. (1933): *Centrifugal and Centripetal Forces in Urban Geography*. *Annals of the Association of American Geographers*, 23, č. 1, s. 1–19.
- COOMBES, M. G., DIXON, J. S., GODDARD, J. B., OPENSHAW, S., TAYLOR, P. J. (1982): *Functional regions for the population census of Great Britain*, In: Herbert, D. T., Johnston, R. J. (eds.): *Geography and the Urban Environment. Progress in Research and Applications*, V., John Willey & Sons Ltd. Chichester, s. 63–112.
- COSER, L. A. (1977): *Masters of Sociological Thought: Ideas in Historical and Social Context*. Waveland Press, Illinois, 611 s.
- ČERMÁK, Z. (2001): *Vývoj migrační mobility v devadesátých letech v České republice*. In: Hampl, M. (ed.): *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. DemoArt, Praha, s. 87–98.
- ČERMÁK, Z. (2005): *Migrace a suburbanizační procesy v České republice*. *Demografie*, 47, č. 3, s. 169–176.
- ČERMÁK, Z. HAMPL, M., MÜLLER, J. (2009): *Současné tendence vývoje obyvatelstva metropolitních areálů v Česku: dochází k významnému obratu?* *Geografie*, 114, č. 1., s. 37–51.
- DAHRENDORF, R. (2007): *Hledání nového řádu: Přednášky o politice svobody v 21. století*. Litomyšl, Paseka, 141 s.
- van DAM, F., a kol., (2002): *Lay discourses of the rural and stated and revealed preferences for rural living. Some evidence of the existence of a rural idyll in the Netherlands*. *Journal of Rural Studies*, 18, č. 3, s. 461–476.
- DEAN, K. G. (1984): *The conceptualization of counterurbanization*. *Area*, 16, č. 1, s. 9–14.
- DEWAY, R. (1960): *The Rural-Urban Continuum: Real but Relatively Unimportant*. *The American Journal of Sociology*, 66, č. 1, s. 60–66.
- DOMINA, T. (2006): *What Clean Break?: Education and Nonmetropolitan Migration Patterns, 1989–2004*. *Rural Sociology*, 17, č. 3, s. 373–398.
- ESCRIBANO, M. J. R. (2007): *Migration to Rural Navarre: Questioning the Experience of Counterurbanization*. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 98, č. 1, s. 32–41.
- FERRÁS-SEXTO, C. (2009): *Is the Counterurbanization Process a Chaotic Concept in Academic Literature?* *Geographica Pannonica*, 13, č. 2, s. 53–65.
- FIELDING, A. J. (1982): *Counterurbanization in Western Europe*. *Progress in Planning*, 17, č. 1, s. 1–52.
- FIELDING, A. J. (1989): *Migration and Urbanization in Western Europe Since 1950*. *The Geographical Journal*, 155, č. 1, s. 60–69.

- FISHER, T. (2003): Differentiation of Growth Processes in the Peri-urban Region: An Australian Case Study. *Urban Studies*, 40, č. 3, s. 551–565.
- FLOWERDEW, R., BOYLE, P. (1992): Migration trends for the West Midlands: suburbanization, counterurbanization or rural depopulation? In: Stillwell, J., Rees, P., Boden, P. (eds.): *Migration Processes and Patterns: Population Redistribution in the United Kingdom*. Vol. 2, Belhaven, London, s. 144–161.
- FORD, T. (1999): Understanding Population Growth in the Peri-Urban Region. *International Journal of Population Geography*, 5, č. 4, s. 297–311.
- FREY, W. H. (1987): Migration and depopulation of the metropolis: regional restructuring or rural renaissance? *American Sociological Review*, 52, č. 2, s. 240–257.
- FUGUITT, G. V. (1985): The Nonmetropolitan Population Turnaround. *Annual Review of Sociology*, 11, č. 2, s. 259–280.
- FUGUITT, G. V., BEALE, C. L. (1996): Recent Trends in Nonmetropolitan Migration: Toward a New Turnaround? *Growth and Change*, 27, č. 2, s. 156–174.
- GANS, H. J. (1968): Urbanism and Suburbanism as a Way of Life. In: Pahl, R. E. (ed.): *Readings in urban Sociology*. Pergamon Press, Oxford, s. 95–118.
- GELLNER, E. (2000): Pluh, meč a kniha: struktura lidských dějin. CDK, Brno, 263 s.
- GEYER, H. S. (1996): Expanding the Theoretical Foundation for the Concept of Differential Urbanization. In: Geyer, H. S., Kontuly, T. M. (eds.): *Differential Urbanization: Integrating Spatial Models*. Arnold, London, s. 309–328.
- GEYER, H. S., ed. (2002): *International Handbook of Urban Systems: Studies of Urbanization and Migration in Advanced and Developing Countries*. Edward Elgar, Cheltenham, 610 s.
- GEYER, H. S., KONTULY, T. (1993): A Theoretical Foundation for the Concept of Differential Urbanization. *International Regional Science Review*, 15, č. 3, s. 157–177.
- GEYER, H. S., KONTULY, T. M., eds. (1996): *Differential Urbanization: Integrating Spatial Models*. Arnold, London, 343 s.
- GIDDENS, A. (1984): *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 402 s.
- GIDDENS, A. (2003): *Důsledky modernity*. Slon, Praha, 200 s.
- GILLETTE, J. M. (1928): *Sociologie venkova. Rolnické tiskárny v Praze*, Praha, 494 s.
- GORDON, P. (1979): Deconcentration without 'clean break'. *Environment and Planning A*, 11, č. 3, s. 281–290.
- GORTON, M., WHITE, J., CHASTON, I. (1998): Counterurbanization, fragmentation and the paradox of the rural idyll. In: Boyle, P., Halfacree, K. (eds.): *Migration into Rural Areas*. Wiley, Chichester, s. 215–235.
- GOSSNELL, H., ABRAMS, J. (2009): Amenity migration: diverse conceptualization of drivers, socioeconomic dimensions, and emerging challenges. *GeoJournal*, www.springerlink.com/content/9140n2843572mm05/. Publikováno online 8. 6. 2009.
- HALFACREE, K. (1994): The importance of 'the rural' in the constitution of counterurbanization: Evidence from England in the 1980s. *Sociologia ruralis*, 34, č. 2–3, s. 164–189.
- HALFACREE, K. (2001): Constructing the Object: Taxonomic Practices, 'Counterurbanization', and Positioning Marginal Rural Settlement. *International Journal of Population Geography*, 7, č. 6, s. 395–411.
- HALFACREE, K. (2008): To Revitalize Counterurbanization Research? Recognising and International and Fuller Picture. *Population, Place and Space*, 14, č. 4, s. 479–495.
- HALFACREE, K., BOYLE, P. J. (1993): The challenge facing migration research: the case for a biographical approach. *Progress in Human Geography*, 17, č. 3, s. 333–348.
- HALLIDAY, J., COOMBES, M. (1995): In Search of Counterurbanization: Some Evidence from Devon on the Relationship between Patterns of Migration and Motivation. *Journal of Rural Studies*, 11, č. 4, s. 433–446.
- HAMPL, M., GARDAVSKÝ, V., KÜHNEL, K. (1987): *Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČR*. Univerzita Karlova, Praha, 255 s.
- HAMPL, M. (1998): *Realita, společnost a geografická organizace: hledání integrálního řádu*. Přírodovědecká fakulta UK, Praha, 110 s.
- HAMPL, M. (2005): *Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext*. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 147 s.

- HAUSER, P. M., SCHNORE, L. F. (1965): *The Study of Urbanization*, John Wiley & Sons, Inc., New York, 554 s.
- HORSKÁ, P., MAUR, E., MUSIL, J. (2002): *Zrod velkoměsta – urbanizace českých zemí a Evropa*. Paseka, Litomyšl, 352 s.
- HUBBARD, P. (2006): *City*. Routledge, London, 298 s.
- HUDEČKOVÁ, H. (2001): Globality, rurality and neo-rurality. *Agricultural Economics*, 47, č. 5, s. 217–221.
- HYNEK, A., HYNEK, N. (2006): Investigating Hybrids and Coproductions: Epistemologies, (Disciplinary) Politics and Landscapes. *Acta Universitatis Carolinae – Geographica*, 41, č. 1, s. 3–19.
- CHAMPION, A. G. (1994): Population change and migration in Britain since 1981: evidence for continuing deconcentration. *Environment and Planning A*, 26, č. 10, s. 1501–1520.
- CHAMPION, A. G. (2007): Defining “urban”: the disappearing urban-rural divide. In: Geyer, H. S. (ed.): *International Handbook of Urban Policy, Volume 1: Contentions Global Issues*. Edward Elgar, Cheltenham, s. 22–37.
- CHAMPION, A. G., ed. (1989): *Counterurbanization: The Changing Pace and Nature of Population Deconcentration*. Arnold, London, 266 s.
- CHAMPION, T. (1998): Studying counterurbanization and the rural population turnaround. In: Boyle, P., Halfacree, K. (eds.): *Migration into Rural Areas*. Wiley, Chichester, s. 21–40.
- CHAMPION, T. (2001): Urbanization, Suburbanization, Counterurbanization and Reurbanization. In: Paddison, R. (ed.): *Handbook of Urban Studies*. Sage, London, s. 143–161.
- CHESHIRE, P. (1995): A New Phase of Urban Development in Western Europe? The Evidence for the 1980s. *Urban Studies*, 32, č. 7, s. 1045–1063.
- JETZKOWITH, J., SCHNEIDER, J., BRUNZEL, S. (2007): Suburbanization, Mobility and the ‘Good Life in the Country’: A Lifestyle Approach to the Sociology of Urban Sprawl in Germany. *Sociologia Ruralis*, 47, č. 2, s. 148–171.
- JOHNSTON, J. R., GREGORY, D., PRATT, G., WATTS, M. eds. (2000): *The Dictionary of Human Geography*. Blackwell Publishing, Malden, Oxford, 958 s.
- JONHSON, K. M., FUGUITT, G. V. (2000): Continuity and Change in Rural Migration Patterns, 1950–1995. *Rural Sociology*, 65, č. 1, s. 27–49.
- KREJČÍ, J. (2004): *The Paths of Civilization: Understanding the Currents of History*. Palgrave Macmillan, Houndmills, 281 s.
- LACOUR, C., PUISSANT, S. (2007): Re-urbanity: urbanising the rural and ruralising the urban. *Environment and Planning A*, 39, s. 728–747.
- LEWIS, D. J., a kol. (1989): Counterurbanization in Europe: Discussion. *The Geographical Journal*, 155, č. 1, s. 75–80.
- LIBROVÁ, H. (1996): Decentralizace osídlení – vize a realita. Část první: vize, postoje k venkovu a potenciální migrace v ČR. *Sociologický časopis*, 22, č. 3, s. 285–296.
- LIBROVÁ, H. (1997): Decentralizace osídlení – vize a realita. Část druhá: decentralizace v realitě České republiky. *Sociologický časopis*, 23, č. 1, s. 27–40.
- LINDGREN, U. (2003): Who is the Counter-Urban Mover? Evidence from the Swedish Urban System. *International Journal of Population Geography*, 9, s. 399–418.
- LITTLE, J. (1997): Employment marginality and women’s self-identity. In: Cloke, P., Little, J. (eds.): *Contested countryside cultures: otherness, marginalization and rurality*. Routledge, London a New York., s. 138–157.
- LONG, L., NUCCI, A. (1997): The ‘clean break’ revisited: is US population again deconcentrating? *Environment and Planning A*, 29, s. 1355–1366.
- LOWE, P. (2010): Enacting Rural Sociology: Or what are the Creativity Claims of the Engaged Sciences? *Sociologia Ruralis* 50, č. 4, s. 311–330.
- MAFFESOLI, M. (1996): *The time of the tribes: the decline of individualism in mass society*. Sage, London, 176 s.
- MARSDEN, T. (2006): Pathways in the sociology of rural knowledge. In: Cloke, P., Marsden, T., Mooney, P. H. (eds.): *Handbook of Rural Studies*. Sage, London, s. 3–17.
- MARTINDALE, D. (1966): Prefatory Remarks: The Theory of the City. In: Weber, M.: *The City*; translated and edited by Don Martindale and Gertrud Neuwirth. New York, The Free Press, s. 1–52.
- MATRUCCELLI, D. (2008): *Sociologie modernity: itinerář 20. století*. CDK, Brno, 494 s.
- MAY, T., a kol. (2005): The Future of Urban Sociology. *Sociology*, 39, č. 2, s. 343–370.

- MILBOURNE, P. (2007): Re-populating rural studies: Migrations, movements and mobilities. *Journal of Rural Studies*, 23, s. 381–386.
- MILICEVIC, A. S. (2001): Radical Intellectuals: What Happened to the New Urban Sociology? *International Journal of Urban and Regional Research*, 25, č. 4, s. 759–783.
- MITCHELL, C. J. A. (2004): Making sense of counterurbanization. *Journal of Rural Studies*, 20, č. 1, s. 15–34.
- MUMFORD, L. (1961): *The City in History: Its Origins, Its Transformations and Its Prospects*. Harbinger, New York, 657 s.
- MUSIL, J., MÜLLER, J. (2008): Vnitřní periferie v České republice jako mechanismus sociální exkluze. *Sociologický časopis*, 44, č. 2, s. 321–348.
- MUSIL, J. (1967): *Sociologie soudobého města*. Praha, Svoboda, 320 s.
- NOVÁK, J. (2010): Lokalizační data mobilních telefonů: možnosti využití v geografickém výzkumu. Disertační práce. Universita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje. Praha, 169 s.
- NYSTRÖM, J. (1992): The Cyclical Urbanization Model. A Critical Analysis. *Geogr. Ann.* 74, č. 2, s. 133–144.
- OUŘEDNÍČEK, M. (2000): Teorie stádií vývoje měst a diferenciální urbanizace. *Geografie*, 105, č. 4, s. 361–369.
- OUŘEDNÍČEK, M. (2007): Differential Suburban Development in the Prague Urban Region. *Geografiska Annaler: Human Geography B*, 89, č. 2, s. 111–125.
- OUŘEDNÍČEK, M., ŠPAČKOVÁ, P., FEŘTŘOVÁ, M. (2011): Kvalita života a role lidského kapitálu v depopulačních oblastech v České republice. *Sociologický časopis*, 47, č. 4.
- PAHL, R. E. (1968): The Rural-Urban Continuum. In: Pahl, R. E. (ed.): *Readings in urban Sociology*. Pergamon Press, Oxford, s. 263–305.
- PANELLI, R. (2006): Rural society. In: Cloke, P., Marsden, T., Mooheny, P. H. (eds.): *Handbook of Rural Studies*. SAGE, London, s. 63–90.
- PAWSON, R. (1989): A measure for measures: a manifesto for empirical sociology. *Routledge*, London, 337 s.
- PERLÍN, R., KUČEROVÁ, S., KUČERA, Z. (2010): Typologie venkovského prostoru Česka. *Geografie*, 115, č. 2, s. 161–187.
- PETRUSEK, M. (2007): *Společnosti pozdní doby*. SLON, Praha, 459 s.
- PHILLIPS, M. (2005): Differential productions of rural gentrification: illustration from North and South Norfolk. *Geoforum*, 36, č. 4, s. 477–494.
- PHILLIPS, M. (2009): Counterurbanization and Rural Gentrification: an Exploration of the Terms. *Population, Place and Space*, <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/psp.570/abstract>.
- PRATT, A. C. (1996): Discourses of Rurality: Loose Talk or Social Struggle? *Journal of Rural Studies*, 12, č. 1, s. 69–78.
- RAWLS, A. W. (1987): The interaction order sui generis: Goffman's contribution to social theory. *Sociological Theory*, 5, č. 2, s. 136–139.
- REICH, R. B. (2003): V pasti úspěchu: diagnóza kapitalismu 21. století. *Prostor*, Praha, 423 s.
- ROBERT, S., RANDOLPH, W. G. (1983): Beyond Decentralization: the Evolution of Population Distribution in England and Wales, 1961–1981. *Geoforum*, 14, č. 1, s. 75–102.
- ROSE, G. (1993): *Feminism & Geography: The Limits of Geographical Knowledge*. Polity Press, Oxford, 205 s.
- ROWSWELL, A. (1989): Comments: Rural depopulation and counterurbanization: a paradox. *Area*, 21, č. 1, s. 93–94.
- SAUNDERS, P. (1981): *Social Theory and the Urban Question*, 1st ed., Hutchinson and Ross, London, 310 s.
- SAVAGE, M., WARDE, A. (1993): *Urban Sociology, Capitalism and Modernity*. MacMillan Press, Houndmills, 221 s.
- SCHÜTZ, A. (1944): The Stranger: An Essay in Social Psychology. *American Journal of Sociology*, 49, č. 6, s. 499–507.
- SCHÜTZ, A. (1945): The Homecomer. *American Journal of Sociology*, 50, č. 5, s. 369–376.
- SILM, S., AHAS, R. (2010): The seasonal variability of population in Estonian municipalities. *Environment and Planning A*, č. 42, s. 2527–2546.
- SMITH, D. (2007): The changing faces of rural populations: (re) Fixing 'the gaze' or 'eyes wide shut'? *Journal of Rural Studies*, 23, č. 3, s. 275–282.

- SOJA, E. W. (2002): *Postmetropolis: Critical Studies of Cities and Region*. Blackwell, Malden, 440 s.
- SOROKIN, P., ZIMMERMAN, C. C. (1929): *Principles of Rural-Urban Sociology*. Henry Holt and Company, New York, 652 s.
- SPENCER, D. (1995): Counterurbanization: the Local Dimension. *Geoforum*, 26, č. 2, s. 153–173.
- SPENCER, D. (1997): Counterurbanization and Depopulation Revisited: Landowners, Planners and the Rural Development Process. *Journal of Rural Studies*, 13, č. 1, s. 75–92.
- ŠIMON, M. (2008): *Nové koncepty v urbánní geografii*. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje. Praha, 76 s.
- ŠIMON, M. (2011): Úspěšná integrace rumunské komunity z Bílé Vody. *Český lid: Etnologický časopis*, 98, č. 2, s. 155–172.
- ŠIMON, M., OUREDNÍČEK, M., NOVÁK, J. (2009): In Search of Counterurbanization: Some Evidence from the Czech Republic. 3rd International Workshop on Post-communist Urban Geographies: Actors Shaping Urban Change, 17. 9. 2009, Tartu, Estonsko.
- TAMMARU, T. (2000): Differential Urbanisation and Primate City Growth in Soviet and Post-Soviet Estonia. *Tijdschrift voor Sociale ne Economische Geografie*, 91, č. 1, s. 20–30.
- TAYLOR, L. (2009): No boundaries: exurbia and the study of contemporary urban dispersion. *GeoJournal*, www.springerlink.com/content/k10m30w630042t1h/. Publikováno online 29. 6. 2009.
- Tijdschrift voor Sociale ne Economische Geografie*, 2003, 94, č. 1, Special Issue: Testing the Differential Urbanisation Model in Developed and Less Developed Countries.
- TISDALE, H. (1942): The Process of Urbanization. *Social Forces*, č. 20, s. 311–316.
- VARTIAINEN, P. (1989): Counterurbanization: a Challenge for Socio-theoretical Geography. *Journal of Rural Studies*, 5, č. 3, s. 217–225.
- VINNING, D., STRAUSS, A. (1977): A demonstration that the current deconcentration of population in the United States is clean break with the past. *Environment and Planning A*, 11, č. 13, s. 751–758.
- WEBER, M. (1966): *The City*; translated and edited by Don Martindale and Gertrud Neuwirth. New York, The Free Press, 242 s.
- WEEKLY, I. (1988): Rural depopulation and counterurbanization: a paradox. *Area*, 20, č. 2, s. 127–134.
- WOODS, M. (2009): Rural geography: blurring boundaries and making connections. *Progress in Human Geography*, 33, č. 6, s. 849–858.

S u m m a r y

COUNTERURBANIZATION: CONDEMNED TO BE A CHAOTIC CONCEPTION?

The paper presents an overview of concepts regarding migration into rural areas – counterurbanization – and pinpoints major turns in its development. The first part deals with the development of the term counterurbanization. Berry's original definition states that counterurbanization is a process of population de-concentration. This implies movement from a state of higher concentration to a state of lower concentration. Berry's definition does not provide any clear instruction on how to transform this term into the language of practical research. Unfortunately, it has led to many different understandings of counterurbanization and, consequently, counterurbanization is sometimes conceived as a 'chaotic conception' in the academic literature. Conception of the discursive development of counterurbanization research as I see it involves three main parts: counterurbanization viewed as changes in the settlement system; research on the local dimensions of counterurbanization; and studies focusing on the social construction and discursive production of counterurbanization and the rural.

I discuss three main themes in the first section describing counterurbanization, viewed as changes in the settlement pattern. The first theme is the so-called "clean break thesis" and its subsequent critiques. The debates between proponents of the clean break thesis and proponents of metropolitan growth evolved into long-term discussion regarding the significance

of the shift towards population de-concentration. The key question is how to distinguish the extension of metropolitan areas from other forms of de-concentration. Other debated issues include the units and scales at which we should measure counterurbanization. The second theme is the migration approach to counterurbanization, first introduced by Fielding. Fielding defined counterurbanization as a negative correlation between migration and the settlement structure. The third theme focuses on possible implications of stages of urban development and differential urbanization on counterurbanization research. Finally, the evaluation of central themes described above is connected with a discussion of three related concepts concerning the spatial functioning of society (functional urban regions, daily urban systems, and travel to work areas), all of which are used in counterurbanization research. These concepts have been developed for modern industrial society. Contemporary societal transformations and the changing spatial divisions of labour challenge the very assumptions of these concepts as well as their analytical power and utility.

The limited explanatory contribution of previous models, wider acceptance of the plurality of rural space, the recognition of different impacts of counterurbanization, and the decreasing dynamics of the development of settlement systems entail a shift in counterurbanization research towards the local dimension and localized impacts. Further research of the local impacts of counterurbanization along with research focusing on immigrants to rural areas and their motivation has led to scepticism surrounding the uncomplicated explanation of counterurbanization phenomena. New concepts of socio-spatial differentiation that would bridge the blurred boundaries of traditional dichotomies are needed.

The shift towards the local dimension of counterurbanization was followed by another important step. Nowadays, research has begun to focus on the discursive representations of rural areas and their production rather than on the realities of such places. In my opinion, this shift was influenced by broader changes in the social sciences. The challenges of poststructuralists and postmodern thinking subsequently took effect in most of the disciplines involved in counterurbanization research. Critiques focused on problematic aspects which are implicit in certain perspectives. For example, the empiricist perspective has been criticized for its tendencies towards essentialism, the substantialist perspective for its tendencies for reductionism. We should pay more attention to the discursive production of knowledge, meaning, and categories used in rural research. These claims about the social production of rural and counterurbanization are extremely important, despite the fact that some researchers from traditional fields, such as settlement geography or population geography, might think in different ways. We may not agree with all poststructuralist challenges to rural research, but we should pay much more attention to the crucial role of language and its implications for our research.

Contemporary counterurbanization research is highly pluralistic, not only in terms of the definition of counterurbanization but also in the possible approaches or perspectives towards the phenomena. This plurality means that we can find additional more or less complementary concepts in contemporary academic literature, e.g. amenity migration, rural gentrification, ex-urbanization, peri-urban growth, life-style migration, etc. Based on this reasoning, we should pay close attention to the coherence of conceptual frameworks and the clarity of definitions in our research to avoid contributing to counterurbanization's chaotic conception. We should also pay increased attention to the local context while studying residential decentralization. The impact of a few counter-urban immigrants, with higher cultural or pecuniary capital, on a local community could be very high in the case of marginalized rural areas. Such an impact would probably also be higher than if these same immigrants moved to a rapidly growing suburb. They would merely constitute a small fraction of the many newcomers to suburbia; whereas if they move to a more rural area they could easily become leaders of the local community with positive externalities for local development. In sum, counterurbanization can be interpreted as a process contradictory to the mechanism of social exclusion in the so-called inner peripheries. A better understanding of residential decentralization (counterurbanization, suburbanization) in the specific context of post-socialist countries could aid in describing the transformation of post-productivist countryside and result in positive contributions to the agenda of sustainable development of rural areas.

Fig. 1 – Conceptualization of the population redistribution process. In the schema from the top: pattern urban, concentrated; counter-urban, deconcentrated. Process: urbanizing (concentrating), counterurbanizing (deconcentrating). Population change driven by net migration, net natural increase; in-migration – out-migration, births – deaths; internal, external. Movements: urbanization (concentration), lateral migration, counterurbanization (deconcentration). Ex-urbanization, displaced urbanization, anti-urbanization.

Fig. 2 – Age specific migration from Czech cities from 1992 to 1994 (above) and from 2005 to 2007 (below). X-axis – age group, Y-axis – share of those moving. Migration from cities with more than 10 thousand inhabitants to: remote rural areas, accessible rural areas, suburban rural areas, other cities with more than 10 thousand inhabitants.

Pracoviště autora: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: martin.simon@natur.cuni.cz.

Do redakce došlo 17. 8. 2010; do tisku bylo přijato 11. 5. 2011.

Citační vzor:

ŠIMON, M. (2011): Kontraurbanizace: chaotický koncept? *Geografie*, 116, č. 3, s. 231–255.